

Uudelleen rakennettu Lappi

Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.):

Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus. Vastapaino 2018. 360 s. ISBN 978-951-768-627-3.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana Lapin toisen maailmansodan tapahtumia, saksalaisaikaa ja Lapin sodan vaikutuksia on käsitelty niin populaarikulttuurissa, museonäyttelyissä kuin akateemisessa tutkimuksessa nostaten esiin vaikeita ja vaiettuja kokemuksia.¹ Marja Tuomisen ja Mervi Löfgrenin toimittama artikkelikoelma *Lappi palaa sodasta: Mielen hiljainen jälleenrakennus* lähestyy aihepiiriä ennen kaikkea kulttuurin ja taiteen näkökulmasta. Kokoelma lämpää Lapin yliopistossa toteutetun Marja Tuomisen johtaman Feeniks-hankkeen tutkimuksesta.²

Johdantotekstissä avataan teoksen lähtökohtia, joita ovat *lappilaisten* sotakokemuksen ja jälleenrakennuksen ohittaminen ja marginalisointi kansallisissa historia-tulkinnossa sekä Lapin, *lappilaisuuden* ja *lappilaisen kulttuurin* sijoittaminen periferiaan ja esittäminen ikonisten kliseiden kautta. Artikkelikokoelman tavoitteena on siis haastaa kansallista historiankirjoitusta, ottaa eksotisoiivan katseen sijaan tarkennus lähelle ja ammentaa asiakirjalähteiden sijaan kulttuurista ja taiteesta, joka ei ole vaiennut vaikeista kokemuksista. Otsikon hiljaisuudella viitataan siis ennen kaikkea sanoittamatta jääneisiin, mutta materiaalisessa ja aineettomassa kulttuurissa läsnä oleviin kokemuksiin.

Kulttuurinen näkökulma on rikas ja laaja, ja tekstit tarkastelevat, miten sodan varjo ja jälleenrakennus tulevat esiin muun muassa kirjallisuudessa, esine- ja tapakulttuurissa, rakennetussa ympäristössä ja maisemissa, hengellisessä kulttuurissa, journalismissa sekä opetuksessa ja lasten kasvatuksessa. Lapin sota ja sen aiheuttama tuho mielletään kulttuurisen jatkuvuuden ja elämän viivan katkeamisena, jolla on monialaisia vaikutuksia yhteisöihin ja elämäntapoihin. Artikkelikokoelman tekstejä yhdistääkin menneisyyden läsnäolon sekä ajan ja paikan kerroksellisuuden ja tulkinnan ehtojen tarkastelu – tässä teos seuraa ”uusien historioiden” keskeisiä ideoita (s. 30). Lisäksi tutkimusote ja käytetyt käsitteet kytkettyvät monitieteiseen muistiin tutkimukseen.

Tärkeänä lisänä kansallisen historian uudelleen tarkastelussa on jälleenrakennukseen kietoutuvan kolonialismin huomioiminen. Useassa tekstissä nostetaan esiin myös muita syrjään jätettyjä näkökulmia, kuten ortodoksisen kulttuuriperinnön jatkuvuus ja lasten kokemukset. Moninaisuuden näkökulmasta onkin kiinnostavaa, että johdannossa Lapin läänin asukkaista puhutaan yhtenä kollektiivina, lappilaisina, jotka joutuivat rakentamaan elämänsä uudelleen. Yhteiseen kokemukseen liittyy sekä kipupisteitä, hiljaisuuksia että voimaa. Onkin tärkeää muistaa, että marginaalisuus ja sorto voivat

parhaillaan synnyttää vastavoimaa, yhteisöllisyyttä ja aktivismia, kuten myös Veli-Pekka Lehtola muistuttaa artikkelissaan sodan vaikutuksista Saamenmaassa. Jälleenrakentamisen sijaan kirjan toimittajien mukaan onkin perusteltua puhua *uudelleen rakentamisesta*.

Ville Kivimäen artikkeli ylisukupolvisten traumojen läsnäolosta ja niihin liittyvistä hiljaisuuksista toimii teoksen teoreettisena johdantona. Kivimäki ei lähesty hiljaisuutta pelkästään vaikenemisena ja kieltämisenä, vaan resurssina ja hedelmällistä kitkaa tuottavana: kaikkein voimakkaimmat kokemukset tapahtuvat kielten reunamilla ja rajapinnoilla, missä syntyvät myös uudet käsitteet. Toisin sanoen on olemassa erilaisia hiljaisuuksia, jotka syntyvät erilaisiin tarpeisiin. Niitä on Kivimäen mukaan hedelmällistä käsitellä yhteydessä tunteisiin, ja pohtia tarkemmin, millaista tunteiden ilmaisu sodanjälkeisessä Suomessa oli. Kaikesta koe-tusta ei suinkaan vaiettu, vaan monenkirjavia tunteita ilmaistiin ja käsiteltiin esimerkiksi kirjallisuuden ja elokuvan keinoin. Hiljaisuuden tavoittaminen ja näkyväksi tekeminen erilaisia aineistoja tulkitsemalla on haastava tehtävä, mutta myös aivan olennainen. Voidaan esimerkiksi kysyä, miten sota jatkui kehoissa, millaisia olivat sodan menetyksiin liittyvät hiljaisuuden tilat ja kenellä oli oikeus puhua.

Hiljaisuuden lisäksi Kivimäki avaa kulttuurisen trauman käsitettä. Sen syntyminen edellyttää, että yhteisön jäsenet altistuvat tiettyyn tapahtumaan liittyville merkityksenannoille, jotka muuttavat kollektiivista identiteettiä, eikä niinkään tapahtuman välittömästi aiheuttamasta tuskasta. Tällainen trauma saattaa peittyä hiljaisuuteen ja ilmaantua pintaan sopivien olosuhteiden vallitessa. Kivimäen mukaan kulttuurisen trauman käsitteeseen liittyy paljon kriittisiä kysymyksiä, mutta sen voi ymmärtää metaforana, joka auttaa kiinnittämään huomiota sodanjälkeisen historian kulttuuriin erityispiirteisiin sekä erityisesti ryhmäpsykologisiin elementteihin ja emotionaalisiin kokemuksiin. Tulkittaessa pohjoissuomalaisen kokemukset sodasta ja jälleenrakennuksesta onkin pidettävä mielessä ne moninaiset kulttuuriset merkitykset, jotka Lappiin, sen sotahistoriaan ja kulttuuriseen murtumaan liitetään ja kiinnitettävä huomiota hiljaisuuden tekemisen ja purkamisen muotoihin. Akateeminen tutkimus on yksi purkamisen muoto, muttei suinkaan ainoa. Kuten kirjan monet artikkelit osoittavat, kuvataide, käsityöt, luontokokemukset ja hengellisyys ovat osaltaan purkaneet hiljaisuuksia vuosikymmenten ajan.

Artikkelikokoelman tekstit on jaoteltu temaattisesti otsikoiden ”maisema”, ”koti”, ”henki” ja ”muutos” alle. Monissa teksteissä korostuu, kuinka sodanjälkeisenä aikana Lapin alueen asukkailla oli voimakas tarve löytää elämänsä jotain uutta ja kaunista. Eheyttäviä aiheita löydettiin Lapin ainutlaatuisesti luonnosta, joka inspiroi pohjoissuomalaista kuva- ja käsityötaitetta. Myös

tuhoutuneiden ja uudelleen rakennettujen kirkkojen alttaritaulut sijoitettiin usein paikalliseen maisemaan ja elämään ja niissä kuvattiin jälleenrakennuksen ponnistuksia.

Uudelleen rakentamisen myötä koko Lapin alueen rakennusperintö koki perustavanlaatuisen muutoksen. Jälleenrakennus edellytti teiden ja sähkölinjojen rakentamista, ja rakennuskanta muuttui hetkessä moderniksi. Veera Kinnunen muistuttaa artikkelissaan, että voimaitosten rakentamisen myötä syntyi myös kokonaan uusia yhteisöjä. Erilaisista lähtökohdista saapuneiden työntekijöiden yhteisöjä kuvattiin suomalaisen kulttuurin sulatusuuneiksi. Sulautuminen ja suomalaistuminen leimasivat myös Saamenmaan jälleenrakennusta. Sodan laajamittaisimmat vaikutukset ravistelivat kolttasaamelaisia, jotka uudelleen asutettiin Inarinjärven karuille rannoille ja jotka joutuivat omaksumaan uuden elämäntavan. Heidän asemansa kielivähemmistönä niin suhteessa muihin saamelaisiin kuin ortodoksisen kirkon sisällä on jatkunut edelleen vaikeana.

Outi Autti nostaa artikkelissaan esille erään perinteisten elinkeinojen muuttumiseen ja modernisaatioprosessiin kytkeytyvän tärkeän näkökulman – sukupolvien välisen ketjun katkeamisen ja arjen maailmojen erkaantumisen sukupolvien välillä. Autin mukaan Lapin sodan tuho ja uudelleenrakennus vaikuttivat erityisesti 1920- ja 1930-luvulla syntyneiden elämään ja heidän lapsiinsa, jotka syntyivät ja kasvoivat toisenlaisessa ympäristössä. Suuri osa nuorista muutti opiskelemaan muualle eikä palannut kotiseudulle. Muuttoliike oli erityisen merkittävä Lapissa. Sen myötä sukupolvien välissä vaikuttivat vaikeat ja usein tukahdetut tunteet, kuten häpeä, syyllisyys ja alemmuudentunne.

Sekä Autin että Mervi Löfgrenin teksti herättävät miettimään ihmisen roolia ja kohtaloa monitahoisessa muutoksessa. Jälleenrakennukseen liittyvä tehotalous ja siihen kietoutuva luonnonvarojen riisto, koneistuminen ja ihmisten tekemän työn väheneminen synnyttivät sodanjälkeisenä aikana arvojen ristiriitoja, jotka kurittavat niin yksilöitä, perheitä kuin paikallisia yhteisöjä ja joiden käsittelyä jatketaan edelleen. Aiemmat vaikeat kokemukset nousevat pintaan ja toistuvat tuoreiden ympäristökiistojen ja rakennushankkeiden, kuten esimerkiksi Jäämeren radan ja Viiankiaavan kohdalla.

Sekä kirjan johdannossa että useissa yksittäisissä artikkeleissa esitetään, että mielen hiljainen jälleenrakennus jatkuu edelleen. Tämän tulkinnan olisi voinut nostaa vielä rohkeammin esiin, sillä viitattaessa hiljaisuuksiin ja vaiettuihin kokemuksiin ja tarkasteltaessa monikerroksisia muutosprosesseja on tärkeää tunnistaa, että muutoksella ei ole varsinaista lopputulemaa, eikä kollektiivisten tai henkilökohtaisten traumojen käsittelyssä aina ole mahdollista tai edes tavoiteltavaa saavuttaa tyydyttävää päätöstä ja sulkeumaa. Vaikka niitä, joilla on omakohtaista kokemusta sodasta, onkin

keskuudessamme yhä vähemmän, ovat suuret ikäluokat kasvaneet jälleenrakennuksen ajalla ja leikkineet sotaromun keskellä. On myös perheitä, joissa sodan jäljet vaikuttavat edelleen poissaolona, suruna ja kaipauksena, kuten Jari Kosken valokuvanäyttely *Seitajärvi 1944: Sota asuu meissä kaikissa* (Lapin Maakuntamuseo 20.5.2016–7.8.2016) toi vaikuttavasti esiin.

Erika Koskinen-Koivisto, FT
Jyväskylän yliopisto

1. Esimerkkejä Lapin toisen maailmansodan tapahtumien ja seurausten käsittelystä eri foorumeilla viime vuosina ovat muun muassa Lapin maakuntamuseon näyttelyt: *Wir waren Freunde – olimme ystäviä* (26.4.2015–16.1.2018); Jari Kosken valokuvanäyttely *Seitajärvi 1944 – Sota asuu meissä kaikissa* (20.5.2016–7.8.2016); sekä uusi perusnäyttelyosio *Suomi Jäämeren rannalla – Petsamo 1920–1944* (6.12.2017–6.12.2018). Vaiettuja teemoja kaunokirjallisuudessa ovat käsitelleet muun muassa Katja Ketun *Kättilö* (2011), Jenni Linturin *Isänmaan tähden* (2011), Paula Havasteen *Yhden toivon tie* (2012), Heidi Könkään *Dora Dora* (2012) ja Minna Rytisalon *Lempi* (2016). Elokuvista mainittakoon Virpi Suutarin dokumentti *Auf Wiedersehen Finnland* (2009), joka kertoo vuonna 1944 saksalaisten sotilaiden mukana Saksaan lähtevistä suomalaisnaisista.
2. Feeniks – Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta (2011–2017, Suomen Akatemia), Lapin yliopisto, <https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/Feeniks---Taide-ja-kulttuuri-Lapin-jalleenrakennuksessa> (20.10.2018). Muita teemaan liittyviä hankkeita ovat: *Lapland's Dark Heritage – Understanding the Cultural Legacy of Northern Finland's WWII German Materialities within Interdisciplinary Perspectives* (2015–2018, Suomen Akatemia), Helsingin ja Oulun yliopistot, <https://blogs.helsinki.fi/lapland-dark-heritage/> (30.10.2018); *Traumatized Borders: Reviving Subversive Narratives of B/Order, and Other* (2016–2020, Suomen Akatemia), Itä-Suomen yliopisto, <http://www.uef.fi/en/web/traumatized-borders> (30.10.2018); *Tunnustuksia: pakolaisuuden hankalat tarinat ja muistamisen kulttuurit* (2017–2021, Suomen Akatemia), Oulun yliopisto, <https://recognitionandbelonging.com/in-english/> (30.10.2018).